

Vojtová, Jarmila

Slezské nářeční rysy v Korpusu soukromé korespondence

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2006, vol. 55, iss. A54, pp. [201]-207

ISBN 80-210-4014-9

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100050>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JARMILA VOJTOVÁ

SLEZSKÉ NÁŘEČNÍ RYSY V KORPUSU SOUKROMÉ KORESPONDENCE

(Stať vznikla v rámci projektu GA ČR č. 405/03/0248)

Naším záměrem bylo zjistit, které náležitě nářeční rysy, příp. další jevy s nářečím související, se vyskytují v dopisech z oblasti slezských nářečí, které byly shromážděny v rámci uvedeného projektu.

Z 2000 dopisů v Korpusu soukromé korespondence (Hladká a kol., 2005) jsou pisatelé ze slezské nářeční oblasti zastoupeni více než 200 dopisy. Pro naši analýzu bylo vybráno 224 dopisů napsaných v letech 1990–2003 převážně mladými lidmi.

Sledovali jsme slezská nářečí, pro něž obecně platí, že v nich nespisovných prvků výrazně ubývá i ve spontánně mluvených projevech – je zde jich nejméně ve srovnání s ostatními částmi území českého národního jazyka. Situace v dopisech by měla být pro uchování nespisovných nářečních prvků ještě nepříznivější, protože psaná forma umožňuje promyšlenější výběr výrazových prostředků, který je často (i nevědomě) ovlivněn školní výukou (s psanou formou obecně je spjato užívání spíše spisovného jazyka a převládá snaha psát v souladu s pravopisnou kodifikací). Soukromé dopisy patří do oblasti důvěrné (odrážejí přátelský nebo rodinný důvěrný vztah mezi pisatelem dopisu a jeho adresátem), z jejich funkce proto vyplývá, že volba mezi prostředky spisovnými a nespisovnými je na autorovi textu (podrobněji viz Jelínek 1995). Pisatel soukromého dopisu není spisovnou formou vázán, v dopisech se mohou tudíž objevit nespisovné prvky různé povahy, vyvolané mj. příslušností pisatele k dialektu.

Zaměřili jsme se na dopisy, u nichž jsme mohli podle celkové stylizace předpokládat, že v nich nářeční prvky byly užity neuvědoměle, bez speciálního záměru – viz následující úryvek dopisu: *Trapně jsme museli opakovat slovíčka po učitelovi, mi to samozřejmě šlo od huby, protože jsem „přirozený talent“. Nicméně je to super, lepší než sedět na kolejích a poslouchat Helenině stories. Včilkaj teda půjdeme do města...*

Vyloučili jsme tedy ty dopisy, u nichž bylo zřejmé, že se autoři snažili o záměrné užívání dialektu ve snaze svůj písemný projev aktualizovat, ozvláštnit, pobavit adresáta, nápadné nářeční prvky použili jako prostředek jazykové hry atd.

– srov. např. konstatování v jinak poměrně nářečně nepříznakovém textu: *Ono taky nejsom taký chlop* (pisatel je z Ostravy). (V takto stylizovaných dopisech se objevovaly i prvky z jiných nářečí – srov. např. úvod dopisu, jehož pisatelka je z Havířova: *Zdař baby! Dobré den cěrky!*)

Jevy nářečně náležité jsme rozdělili do dvou skupin:

1. na evidentní diferencní rysy nářeční, tedy jevy příslušející odpovídající oblasti slezských nářečí (jen ty, jež nejsou shodné se spisovným jazykem – v rovině lexikální jsme se řídili konfrontací jazykového materiálu se Slovníkem spisovné češtiny pro školu a veřejnost 1994), k nimž jsme připojili i nespisovné jevy šíře moravské, jež jsou ve sledované oblasti Slezska náležité;

2. na nářeční rysy shodné se spisovným jazykem, namnoze považované za hovorové.

Při stanovování a popisu obou skupin jevů jsme přihlíželi zejména k materiálu v Českém jazykovém atlase (dále ČJA) i k údajům v další odborné literatuře (viz seznam literatury). Při popisu zaznamenaných jevů uvádíme v každé jazykové rovině nejprve nářeční jevy diferencní (doložené údaji v tabulkách) a zjištění doplňujeme o výčet nářečních jevů shodných se spisovným jazykem, případně připojujeme údaje o dalších nespisovných jevech podporovaných nářečním povědomím pisatelů.

Poznámka: Příklady vypisujeme z dopisů v autentickém tvaru i grafické podobě, tak jak byly napsány autorem dopisu.

Ignorovali jsme evidentní, nezáměrné přepisy a pravopisné chyby. V některých případech však nebylo možno jednoznačně určit, zda jde o pravopisnou chybu, nebo např. o vliv nářečí (např. nadměrné hyperkorektní užívání kvantity, nedokonalá znalost pravopisu *i-y*).

Nespisovné nářečně náležité prvky se objevily v 138 (tj. 63 %) z 224 zkoumaných dopisů. Převládají rysy hláskoslovné (v 72 dopisech). O slezském původu pisatele napovídá zejména existence jen krátkých samohlásek: nejčastěji se vyskytuje krátké *i/y* (v koncovce *stoji, nevim, paži, našim, spokojeny* i v základu *vyšku, pišu, řikala, zajima, tyden*) a *a* (v koncovce *mlada, da, vola, května* ‚květná (neděle)‘, *ma* i v základu *svatky, chrape, padem, paradu*). Vokály *e* a *u* jsou zkrácené v méně případech (*e* v koncovce *kratke, stareho, one, marne, šeste*; v základu *segra, krem, tež, pero*; *u* v koncovce gen. pl. *svatku, prašku, obrázku*; v základu *prumce, kuži, uplně, učelovou*). Časté jsou nedůslednosti v dlouhé kvantitě: objevují se např. následující grafické zápisy slov: *vpíjim, žádné, léta* ‚létá‘, *řádku* ‚řádků‘, *útery, užívá, zajímavého, padí*. Zaznamenaný byly také kvantitativní jevy označované jako moravská krátkost, avšak vyskytující se přirozeně i ve slezských nářečích, např. *Kača, žabu, Lad'a, Liba, Vlad'a*.

Sledovaný nář. znak	Počet dopisů	Počet tvarů
Krátké vokály:		
i/y – v koncovce	34	67
– v základu	16	20
a – v koncovce	10	11
– v základu	26	32
e – v koncovce	10	11
– v základu	4	7
u – v koncovce	3	6
– v základu	5	6
Nedůsledná krátkost:		
- jen v koncovce	17	17
- jen v základu	5	7

O vlivu nářečí však lze uvažovat zejména v případech nadměrného (hyperkorektního) značení kvantity – frekventované je např. v předponě **při-**: *přijede, připiš* (vedle zaznamenaných podob *příjde, přijmeme*, vyskytujících se obecně v jazyce), tento jev jsme často zaznamenali také ve víceslabičných slovech *létákama, přivýdělám, smícháné, v Třeboní, pochovány, pochovaný*, ale i v jiných případech jako *máji, mají, káše, dívna*. Rozkolísanost v zaznamenávání kvantity svědčí o tom, že i dnes jazykové povědomí mladých mluvčích/pisatelů ze slezské nářeční oblasti ovlivňuje tradiční nářečí.

Dokladem nejistoty ve vokalické kvantitě je patrně míšení tvarů 3. a 4. sg. zájmena *ona* (*ji* ve 3. sg. považujeme za vliv nářečí, *ji* ve 4. sg. je nejspíš záležitostí hyperkorekce; ta se projevuje navíc na spisovné přehlasované variantě – náležité nářeční by bylo *ju* – možná ve snaze odlišit 4. sg. od 3. sg. *ji*), např. *zůstane ji to někde schované x sežere jí, jak jí uvidí*.

Další nářeční hláskoslovné jevy se objevují jen sporadicky (méně než 4 výskyty), a to jak rysy příslušející jen slezské nářeční oblasti, např. *chlop, tfa, nepadně*, tak i rysy širě moravské, např. podoby *muchy, břišku, najest, možu, idu, istě*.

Ve shodě s nářečím i se spisovným jazykem zůstává zachováno náslovné **o-**, tedy jen *ona, ožrat, obklopit, o půl osmé, málem mě omyjou* atd. (výjimkou jsou ojedinelé expresivně zabarvené případy *píšu ti na takovej voškliváckej papír, musím na ně zvonit vo sto šest*, kde se protetické **v-** vyskytuje vlivem obecné češtiny). Diftong **ej** (z **í/ý**) je zachován pouze v absolutních koncovkách adjektiv, a to spíše ojedinelě (*můj pesan je furt zalezlej, já jsem divnej celej x jsem dobitý jak pes, mám tu pořádný fojr, žádný dárek, šílený nápad*).

Z nářečních jevů shodných se spisovným jazykem byly ve větší míře zaznamenány podoby nezúžené proti nespisovným podobám s úžením **é** (slez. nář. **e**) > **í** (*až se narodí malé, to není dobré, stareho cikana x ale i poslouchám všechno možný, pozdravuj známý*) – oba typy se vedle sebe objevují i v jednom dopise (např. *To byl nejhorší den mého života... Dobrý, ne?*). V případě typu *proháněl jsem se v pekelným stroji zvaným traktor* lze uvažovat spíše o nářečním splynutí adj. tvaru 6. sg. s tvarem 7. sg.

Také tvoroslovná rovina vykazuje četné znaky nářečí. Z nespisovných morfolických rysů (v 74 dopisech) ukazují na slezskou nářeční příslušnost pisatelů nejčastěji tvary přičestí minulého bez formantu **-nu-**, např. *začla, začli, začlo, usla, uslo, usli, stopla, vyhla* (srov. ČJA IV-394, 395), časté je rovněž užití složené formy 2. sg. kondicionálu přít. *by si/by jsi, aby si, kdyby jsi* (např. *jak by si reagovala, kdyby jsi se taky ozvala, aby jsi věděla, aby jsi se za mě nemusela stydět* – srov. ČJA IV-422). To je podpořeno i frekventovaným typem 2. os. sg. min. č. s plným tvarem pomocného slovesa *jsi/si*, který je shodný se spisovným jazykem a kterým se slezská nářečí odlišují od ostatní Moravy (srov. ČJA IV- 419). Tento typ ve sledovaných dopisech naprosto převládal (např. *asi jsi našla peníze, prožil jsi kus života, ty jsi mi dal adresu, ušáhla jsi*), a to i ve spojení se zvrtným zájmem (např. *už jsi si užila dost, že jsi si vzpomněla, že jsi se dala na češtinu*).

Z diferenčních nářečních jevů náležitých nejen v oblasti slezských nářečí, ale i na širším moravském území je třeba dále zmínit nestažené tvary posesivních zájmen (*mojeho, mojem, mojemu, mojím, mojimy, svojeho, svojim, tvoji* – srov. ČJA IV 251–253) a užívání přičestí minulého sg. m. bez koncového formantu **-l** (*moh, nes, snes, pad, splet, vytek, prolez* – srov. ČJA IV-386, 387). K méně frekventovaným rysům pak patří nepřehlasované podoby v koncokách jmen (např. *neděla, papuču, partyju, našu, ju, ňu*) a složené tvary i skloňování posesivních adjektiv (*Heleniné, Eviné, Alenčiného, Verčiné* – srov. ČJA IV 217–218).

Sledovaný nář. znak	Počet dopisů	Počet jevů/slov
Tvary přič. min. bez formantu <i>-nu-</i>	16	4/25
Složená forma 2.sg. kond. přít.	14	3/14
Nestažené tvary posesivních zájmen	8	8/10
Přič. min. sg. m. bez formantu <i>-l</i>	9	7/10
Nepřehlas. podoby v koncokách jmen	8	3/9
Složené skloňování posesivních adj.	4	1/4

Výběrově uvádíme další sporadické tvaroslovné jevy zařazující pisatele do nářeční skupiny: tvary *textami, Slovákami* (pisatelé z Ostravska – srov. ČJA IV-184); dat. *mi* (ve spojení *pozdrav mi Justýnku* apod.); tvar *ňho* (srov. ČJA IV-237). Tvary širě moravské – *chcu, su/jsu, chcou* (srov. ČJA IV-322); převládající původní **o**-kmenové koncovky *na festivale, na portrétě, ve Frýdlantě, na karnevale, v Bruntále, na ksichtě* (srov. ČJA IV-73,74); tvary *učitelovi, strýcovi, oslavencovi* (srov. ČJA IV-54).

Zaznamenány byly rovněž konstrukce trpného rodu shodné s hovorovou variantou spisovného jazyka, kdy pisatelům k vyjádření výsledku děje slouží nezřídka určitý tvar slovesa *mít/být* ve spojení se slovesným adjektivem odvozeným z příslušného trpného přičestí (např. *mám to schované, nemám nic udělané, máme to napsané, je to domluvené, bylo narvané* – srov. ČJA IV 412–417).

Z dalších nespisovných jevů jsme častěji ve shodě s nářečím zaznamenali tvar 1. pl. kond. přít. *bysme*, pravidlem je užití 7. pl. zájmen *nama, vama, nima/něma* (srov. ČJA IV-249).

Ve větší části Slezska došlo ke splynutí dat. tvaru *si* s akuzativním *se*, to se projevilo např. ve tvaru *stěžovala se* (pisatel z Ludgeřovic – srov. ČJA IV-246).

Z nář. jevů slovotvorných jsme registrovali slovesná adjektiva odvozená od trpného přičestí využívajícího *t*-ový formant (*křupnutý, posratý, dobitý* – srov. ČJA IV 412–416) a slezská nářeční hypokoristika *Brunoš, Brunošek*.

Nářeční příslušnost pisatele se odrazila i v rovině lexikální, jež se s rovinou slovotvornou namnoze prolínala. V dopisech se vícekrát opakovaly následující nářeční výrazy (více než 4 výskyty): celomoravské *děcka* ‚mladí lidé‘; *chlama* ‚legrace‘, *chlamat se* ‚smát se‘; adverbia *včil, včilkej, ted'kom, jináč, z tama* ‚odtamtud‘, *potem*; částice *tož, též/tež*; *robit* ‚dělat, pracovat‘, *hříby* ‚jedlé houby‘ (z Ostravska, srov. ČJA II-88); slezské nářeční spojky *aji, bo* ‚protože‘ (*už aby byl konec roku, bo to nedávám*), *albo* ‚nebo‘; adjektiva *fajný*, ; adverbia *fajně, fajnuče*, celomoravské *kde* ‚kde‘ i ‚kam‘ (*kde pojeděš na prázdniny, kde zalezeš*), *někde* ‚někde‘ i ‚někam‘ (*chodíš někde na diskotéky*), *nikde* ‚nikde‘ i ‚nikam‘ (*nejela jsem nikde*); slezské *tu, tady* oba ‚zde‘ i ‚sem‘ (*jezdí tu málo, přijel tady*); příznačné nářeční užití předložky *skrz* ve významu důvodovém ve spojení *skrz barvení, skrz Hanku*.

Výběrově uvádím další dialektismy, které byly zaznamenány převážně sice jednou, ale většinou spolehlivě zařadily pisatele do odpovídající nářeční podoblasti, např. slova: *řebříček* ‚žebříček‘, *piják* ‚klíště‘ (pisatel z Bruntálu – srov. ČJA II-165), *padanky* ‚spadané ovoce‘, *fazula, vaječina* ‚míchaná vejce‘ (srov. ČJA I-105), *přidat se* ‚hodit se‘, *prošňupat* ‚prošmejit‘, *zákalky* ‚ztráta jasnosti v očích‘, *kýpky* ‚kousky, drobky‘, *zapaďnout* ‚přijít do jiného stavu‘.

K lexikálním prvkům nářečně náležitým shodným s hovorovou variantou spisovného jazyka patří i frekventované užívání spojek *jestli* (*nevím, jestli se pama-tuješ; jestli by si šla*) a *jak* (‚než‘ – *je nervózní více jak ty*; ‚když‘ – *jak jsme se viděly; jak přijedeš, pokecáme*).

Syntaktické nářeční rysy jsme v dopisech nesledovali soustavně. Za evidentní nespisovný znak nářeční syntaxe (v 8 dopisech) lze považovat frekventovanější užití krátkých tvarů osobních zájmen v přízvučném postavení (např. *mi taky vycházelo z fyziky 2–3; mi to šlo od huby; mi není do smíchu; nevím, má-li to být líto mi nebo jim* – srov. ČJA IV-208; *dá to mu nebo Honzovi; mu ted' v prosinci 25* ‚bude mu v prosinci 25 let‘) a nářečním povědomím podpořený častý výskyt obecně mluvenostního *si sežeň nákou brigádu*. Typicky nářeční je dále vazba předložky *kvůli* s genitivem (*kvůli toho, kvůli Vlka, kvůli nich*), odlišná od spisovného jazyka. Z nářečních rysů shodných se spisovným jazykem jsme zaznamenali užití genitivu partitivního (např. *nasbírali padanek, přidá rozpuštěného medu*) a ojedinele i záporového (*není peněz*), nebo předložkové vazby typu *od mojí tety známá, šli jsme ke kámošovi od Hanky* na místě posesivního adjektiva.

(O užití typických spojek viz výše.)

V našem příspěvku jsme se zabývali pozitivní registrací nářečních prvků v dopisech ze slezské nářeční oblasti (nesledovali jsme tedy statisticky poměr mezi výskytem jevů spisovných a nespisovných – o tom viz Hladká, 2005). V psaných textech soukromého charakteru je těchto prvků poměrně málo, ucho-

vávají se pouze rysy společné všem slezským nářečím. (Příslušnost k podoblasti úžeji územně podmíněné lze zaznamenat jen ojediněle v rovině tvaroslovné a lexikální.)

I zde se odráží proces nivelizace nářečí. Nápadně ustupují rysy, kterými se vymezuje podrobnější třídění slezských dialektů, jevy, jimiž se jednotlivé podskupiny liší od sebe navzájem (o specifikách tohoto procesu ve slezských nářečích viz Šrámek, 1997).

Zůstávají rysy méně příznakové, mající v rámci slezských nářečí maximální zeměpisné rozšíření, příp. jevy přesahující do moravských nářečí (mající tudíž pevnější pozici, neboť jsou to jevy nejen slezské, ale zároveň šířeji moravské), a dále ty rysy, které jsou shodné s hovorovou variantou spisovného jazyka.

LITERATURA

- BALHAR, J. a kol.: Český jazykový atlas. Praha, Academia, I, 1992 (dotisk 2004), II, 1995, III, 1999, IV, 2002 (V. díl – v tisku).
- BALHAR, J.: Spisovní Slezané. Čestina doma a ve světě, č. 3, 1995, s. 253–255.
- BALHAR, J.: Skladba lašských nářečí. Praha, Academia 1974.
- BĚLIČ, J.: Nástin české dialektologie. Praha, SPN 1972.
- BOGOCZOVÁ, I. aj.: Tváře češtiny. Ostrava, Ostravská univerzita 2000.
- DANEŠ, F. a kol.: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha, Academia 1997.
- DAVIDOVÁ, D. aj.: Mluvená čeština na Moravě. Ostrava, Ostravská univerzita 1997.
- HLADKÁ, Z.: Spisovnost a nespisovnost v jazyce soukromé korespondence (se zřetelem k teritoriální příslušnosti pisatelů). Naše řeč 2001, roč. 84, s. 225–234.
- HLADKÁ, Z.: Ukaž mi, jak píšeš dopisy, a já ti řeknu, odkud jsi. Čestina doma a ve světě, č. 1 a 2, 2005, roč. 13, s. 74–77.
- HLADKÁ, Z. a kol.: Čestina v současné soukromé korespondenci. Dopisy, e-maily, SMS. Brno, Masarykova univerzita 2005.
- JELÍNEK, M.: Styl epistolární. In: Pocta Dušanu Šlosarovi. Boskovice, Albert 1995, s. 126–137.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha, Academia 1994.
- ŠRÁMEK, R.: Jak se proměňují slezská nářečí. In: Daneš, F. a kol.: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha, Academia 1997, s. 231–238.

SCHLESISCHE MUNDARTLICHE ZEICHEN IM SOG. KORPUS DER PRIVATEN KORRESPONDENZ

Der Beitrag befasst sich mit der Frage, in welchem Maße die Sprache der privaten Briefe die mundartliche Herkunft des Autors widerspiegeln kann. Als Ausgangspunkt dienten hier 224 Briefe aus dem angeführten Korpus, der insgesamt 2 000 Briefe aus dem ganzen tschechischen Sprachgebiet umfasst. Die Analyse betrifft 224 private Briefe, die in den Jahren 1990–2003 von Jugendlichen aus dem schlesischen dialektalen Gesamtgebiet geschrieben wurden. Ein Vergleich mit Brie-

fen aus anderen Regionen des tschechischen Sprachgebietes zeigte, dass der Anteil der Nichtstandardelemente in den Briefen aus der schlesischen dialektalen Region bedeutend geringer ist. Es werden lediglich jene dialektalen Zeichen verwendet, die für das ganze mundartliche schlesische Gebiet typisch sind. Von den Verfassern dieser Briefe werden diese Sprachzeichen als merkmallas empfunden und können so als Mittel dienen, die den privaten, intimen Charakter dieses Typs von Korrespondenz mitprägen.

Noch geringer ist der Anteil der eng lokal begrenzten dialektalen Spezifika (d. h. jener, die den kleineren mundartlichen Untertypen zugehören); in den analysierten Texten beziehen sie sich auf die morphologische bzw. lexikalische Ebene.

Es zeigt sich also, dass auch die Sprache der privaten Korrespondenz der jüngeren Generation dialektale Erscheinungen aufweist, obwohl es sich um geschriebene Texte handelt. Der geringe Anteil dialektaler Sprachzeichen in den Briefen aus dem schlesischen Sprachgebiet entspricht jener Tendenz, die sich als typisch für die Entwicklung der schlesischen Mundarten im allgemeinen zeigt: ein schneller Rückgang dialektaler, nicht mit der Hochsprache übereinstimmender Erscheinungen sowie eine starke Anlehnung an die mit dem gesprochenen Standard übereinstimmende Ausdrucksweise.

Jarmila Vojtová
Ústav českého jazyka
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
A. Nováka 1
602 00 Brno
e-mail: vojtovaj@phil.muni.cz

